

akadémie vied a poukazuje na iniciatívnu a progresívnu jeho počinov. Purkyně tu vystupuje pred nami ako bojovník za slobodu vedy, ktorá by slúžila blahu ľudu. Zaujímavé je, ako už Purkyně videl slobodu vo zvládnutí života na základe jeho poznaných zákonitostí a praktického upotrebenia poznaných prírodných zákonitostí.

Práca odhaľuje vecku dôležitú etapu dejín českej kultúry a vedy a osvetľuje veľký kus pokrokového odkazu v českej vede a myslení. Beneš sa podrobne a zasvätené zmieňuje aj o náhľadoch Purkyňových spolupracovníkov a poukazuje na pozitívny vplyv Purkyňa na nich.

Tejto naozaj priekopníckej práci by podľa mojej mienky osožilo, keby niektoré jej partie boli zhustenejšie, niektoré otázky sa v rôznych súvislostiach totiž pertraktujú viackrát, čo však pre širší okruh čitateľstva iste nie je na ujmu. Vzhľadom na to, že Benešovo dielo je marxistickou monografiou, založenou na výskume pokiaľ možno všetkého prístupného materiálu, bolo by osožné zaujať podrobnejšie stanovisko k buržoáznym hodnoteniam Purkyňovho odkazu, najmä k mienke Em. Ráďla.

Táto veľká monografická práca J. Beneša, ktorá je výsledkom dlhoročného štúdia, je podľa mojej mienky jedným z najdôležitejších príspevkov k dejinám českého myslenia a vedy.

I. Hrušovský

HEINRICH UND MARIE SIMON, *DIE ALTE STOA UND IHR NATURBEGRIFF*. Ein Beitrag zur Philosophiegeschichte des Hellenismus. Berlin 1956. Strán 142.

Pomerne neveľká publikácia Henricha a Marie Simonovej *Stará stoa a jej pojem prírody* je pokus, a možno už predom povedať, šťastný, riešiť jeden zo základných pojmov stoeickej filozofie, pojem prírody z marxistického hľadiska. Je samozrejmé, že po dôkladných prácach Bartha, Pohlenza a Zellera o stoicizme možno dosiahnuť nové, prenikavejšie výsledky v oblasti skúmania stoicizmu jedine novou metódou. A o to sa práve v uvedenej publikácii spomínajú autori pokúsili.

V Úvode podávajú autori niektoré svoje zásadné pripomienky k doterajšiemu skúmaniu stoeickej filozofie. Predovšetkým konštatujú potrebu revidovania doterajších názorov na stoickú filozofiu. Zamietajú rozhodne Pohlenzovo chápanie stoy ako duchovného hnutia, ale vidia jeho podstatný význam v sociálnej úlohe. Stoická filozofia, ktorá sa čoskoro po svojom revolučnom vystúpení prispôbovala danému spoločenskému poriadku, bola ideológiou malých ľudí, ktorých v záujme vládnucej triedy chcela udržať v poslušnosti a tým zmierniť triedne protiklady. Nesúhlasia ďalej s doterajším názorom, že stoická filozofia je len výsledok predchádzajúcich filozofických náuk, pretože (ako pripomínajú) sa zabúdalo, že duchovné je len výrazom daných spoločenských pomerov a z nich vyrastajúcich možností. Preto si autori stanovili za úlohu skúmať stav gréckej spoločnosti v dobe, keď žili stoickej filozofii, pretože ich názory sú výrazom intencií určitých vrstiev a určitej historickej situácie a dokázať, že stoa nepodáva pevný systém, ale že sama prekonala historický vývoj. Pritom však autori úplne nepopierajú určité dotykové body stoeickej filozofie s predchádzajúcimi filozofickými systémami.

Svoju prácu obmedzujú však iba na skúmanie stoického pojmu prírody, a to z toho dôvodu, že život podľa prírody a cesta k nemu tvoria jadro stoeickej náuky. Neskúmajú ho však izolovane, ale v spojitosti s celou stoickou filozofiou, pritom však s obmedzením výlučne na tzv. starú stou. V priebehu skúmania chcú autori ukázať, ako nestále, nezáväzná a bez špecifického obsahu je to, čo stoici chápali pod pojmom príroda. Stručne naznačujú aj jeho obsah v stoeickej filozofii. Vo fyzike znamenal pojem fyzis-príroda najprv vonkajší svet, súcno. Avšak príroda tejto prírody, pevne stanovený poriadok a moc, ktorá v prírode vládne, je pre stoikov tiež príroda. V teológii je boh kozmos a príroda kozmu, je podstata vecí, poriadok, je príroda. V etike je príroda, podľa ktorej má človek žiť, spoločenská príroda človeka, je rozum jednotlivca a je norma, zákonitosť kozmu. Človek je jednak subjektom, ktorý rozvíja svoju prírodu, jednak objektom, ktorý je určený prírodou. Príroda je bytím a cieľom človeka. Život podľa prírody ho vedie ku šťastiu a je už v sebe vyplnením jeho určenia. Toto zmätené množstvo možností, ktoré dali stoici pojmu príroda, čím ho zbavili

pevného obsahu, nie je podľa autorov náhodné, ale slúži určitým cieľom, a to môcť ľubovoľne formovať názory a úmysle stoických „veriacich“.

Keďže je stoická filozofia produktom tzv. helenizmu (4.—3. stor. pr. n. l.), podávajú autori v prvej kapitole (Historická situácia) prehľad politických a sociálnych pomerov tohto obdobia, ktorého začiatok je vyplnený temer štyridsať rokov trvajúcimi bojmi medzi nástupcami Alexandra Veľkého. Ich konečnou fázou je rozdelenie niekdajšej ríše Alexandra Veľkého na tri kráľovstvá: Makedóniu a Grécko pod vládou Antigonovcov, Áziu pod vládou Seleukovcov a Egypt pod vládou Ptolemaiovcov. Po sociálnej stránke je to obdobie vyostrenia triednych protikladov, vystupňovaného ešte vnútorným bojom v samom Grécku. Hlbším rozborom autori dokazujú, že je to výsledok dlhotrvajúceho politického a ekonomického procesu začínajúceho sa už v 2. stor. pr. n. l. Hoci v dôsledku toho nastáva všeobecný kultúrny úpadok v Grécku, filozofia dosahuje svoj vrchol. Pôsobí tu vedľa seba niekoľko filozofických škôl. Zo starších je to Platonova akadémia a Aristotelova peripatetická škola, z nových, ktoré vznikli až v tomto období, Epikurova škola a konečne stoická škola, ktorá sa stala časom oficiálnou štátnou filozofiou Makedónie. Rozdielny bol vzájomný vzťah týchto filozofických škôl, ako bola aj rozdielna ich účasť na politickom živote. Stoici sa zúčastnili na politickom živote nielen ideologicky, ale aj prakticky, kým prívrženci epikureizmu sa mu úplne vyhýbali.

Pôvod a život stoických filozofov tvorí obsah druhej kapitoly. Autori sa tu pokúšajú aj napriek nedostatku biografického materiálu podať spoločenskú funkciu a sociálnu príslušnosť najvýznamnejších predstaviteľov starej stoy počínajúc jej zakladateľom Zenonom z Kitia a končiac stoikmi Zenonom z Tarzu, Diogenom z Babylonu a Antipatrom z Tarzu, ktorí však pre vývoj starej stoy nemali už žiadny význam.

V tretej kapitole s nadpisom Obsahy pojmu príroda v gréckej filozofii až po stou sa skúma vývoj pojmu fyzis v gréckej filozofii. Tak konštatujú autori už u milétskych filozofov dvojaký význam pojmu fyzis: jednak znamená vonkajší svet a konkrétnu jednotlivú vec, jednak substrát bytia a vznikania. Oba významy však splyvajú. Aj u Pythagorovcov je fyzis substrát, ale už nie materiálno-konkrétny, ale formálno-abstraktný, pretože svetovým princípom je u nich číslo, ktoré sa pohybuje ako forma a stvárnjuje látku. U Xenofana zahrnuje pojem fyzis celý kozmos, boha a svet. U Herakleita znamená zase tok vecí, ako aj večný princíp, ktorý spôsobuje zmenu. Vo význame bytia vystupuje je eleatov, kým zase u Empedokla v zmysle kvality. Pravdepodobne ten istý význam ako u Empedokla mal aj u Anaxagora. U atomistov sú to atómy. Ako vlastnosť ľudského tela, normálny stav človeka chápal fyzis Hippokrates. Až u sofistov stráca fyzis svoj špecifický obsah a stáva sa protikladom k nomos. Do transcendentna presunuje konečne fyzis Platon stotožňujúc ju s ideou. Konečne Aristotelovi je fyzis imanentný princíp, sila, ktorá teleologicky pôsobuje vznikanie a narastanie a robí vec tým, čím je. Práve v Platonovom chápaní fyzis vidia autori prechod od pojmu fyzis u predsokratovcov k úplne prázdnomu pojmu u stoikov.

K vlastnej téme pristupujú autori počínajúc štvrtou kapitolou s nadpisom Život podľa prírody (stoická etika). Vykladajúce stoickú etiku, ukazujú, ako sa obsah pojmu príroda v známej základnej stoickej zásade „žiť zhodne s prírodou“ mení so zmenou historickej situácie a s úlohou stoy v spoločnosti.

Štát podľa prírody (stoická utópia) je predmetom piatej kapitoly. Aj tu autori poukazujú, ako sa stoická filozofia, keď sa stala vládnuťou ideológiou, odchyľila od pôvodných revolučných názorov. Zenonov ideálny štát bol síce utópiou, ale predsa zasadenou do priestorovej a časovej prítomnosti, čo svedčilo o Zenonovom reálno-politickom zmysle, podobne ako aj zdôrazňovanie práce v jeho ideálnom štáte. Zmena politickej úlohy školy priviedla však už Chrysippa k tomu, že sa vzdal Zenonovho ideálneho štátu a za prirodzený pokladal prítomný stav ľudského spolunažívania.

Najúčinnnejšou z filozofických náuk stoy bolo jej učenie o prirodzenom práve (kap. VI.). Stretávame sa s ním už v Zenonovej utópii, kde sa ním rozumela prirodzená sociálna spravodlivosť. Že prirodzenému právu venovala stoa neskoršie málo miesta, vysvetľujú autori zmenou funkcie školy, ktorá odvrátila pozornosť od sociálnej prirodzenosti a mierila k tomu, aby vtesnala individuum do daného rámca.

Čo sa týka vonkajšej prírody čiže stoeckej fyziky (VII. kapitola), pokladajú autori za bezúčelnú otázku, či táto bola ďalej domyslenou prírodnou filozofiou Aristotela alebo Herakleita. Zhodujú sa však so všeobecne uznávaným názorom, že stará stoa nepriniesla nič nového vo fyzike. Kozmos, stvorený pre človeka, zahrnujúci v sebe zem, slnko, mesiac a hviezdy, je pre stoikov totožný s prírodou. Fyzis je kozmos. Vznikol z božského praohňa a doňho sa zase po presne stanovenom čase vráti. Tento proces sa neustále opakuje. Pohyb kozmu sa teda deje na základe nezmeniteľnej zákonitosti, ktorá je jeho podstatou, jeho prírodou. A tak je fyzis totožná aj s osudom. Ale fyzis je aj činný princíp sveta, rozum vládnúci nad všetkým, logos, ktorý ako najjemnejší oheň preniká všetko. Ďalej pokladali stoici všetko skutočné za telesné, a to nielen substanciu, božstvo, ľudskú dušu, ale aj vlastnosti, dokonca aj ročné obdobia s výnimkou iba prázdneho priestoru, miesta, času vôbec a mysleného. Takto podávaná stoická fyzika, ktorá neprekračovala bežné predstavy, jasne ukazuje, na ktoré vrstvy obyvateľstva sa stoici obracali.

Že stoa bola viac než filozofická náuka, že jej funkciou bolo poskytnúť aj nové náboženstvo, ukazujú autori pri výklade stoeckej teológie (VIII. kapitola). Aj keď stoa hlásala existenciu jedného boha, vzhľadom na spoločenské vrstvy, na ktoré sa obracala, nemohla sa vzdať obvyklej ľudovej predstavy o viacerých bohoch. Týchto však chápala ako manifestáciu jedného boha. Aj stoický boh je nakoniec prírodou, pretože je imanentný kozmu, preniká všetkým a vo všetkom pôsobí, je všetko ovládajúcim poriadkom, je kozmom a podstatou vecí.

V poslednej kapitole (IX.) zaoberajú sa autori pojmom prírody v stoeckej logike. Obsah logiky bol však u stoikov ďaleko širší, než čo my dnes pod logikou rozumieme. Popri vlastnej logike patrila sem aj teória jazyka, hudby, poézie a aj noetické problémy. Vlastná stoická logika je na rozdiel od pojmovej logiky Aristotelovej logikou výpovedí. Aj v logike sú symbolizované spoločenské tendencie stoeckej školy. Kým u Zenona bolo reálno-konkrétne základom jeho myšlienkového stavu a v dôsledku toho vychádzala aj jeho logika z konkrétnych jednotlivých vecí, zatiaľ u Chrysippa, vlastného tvorca stoeckej logiky, prechádza táto podľa autorov do prázdneho formalizmu.

Autori ďalej ukazujú, ako sa aj v stoeckej teórii reči prejavuje prázdnota pojmu príroda. Reč totiž na jednej strane odpovedá prírode objektov, ale na druhej strane je produktom ľudského myslenia; je teda subjektívna, ako aj objektívna, „prírodná“, ako aj „umelá“ zároveň. Kladne hodnotia iba zásluhy stoikov o gramatiku, najmä flexiu.

Pomerne značnú pozornosť venovali stoici aj noetickým a s nimi úzko spojeným psychologickým otázkam. Niektoré ťažkosti pri výklade noetických a psychologických problémov u stoikov vyplývajú podľa autorov z toho, že sa bádatelia snažia vysvetľovať stoickú filozofiu ako ucelený systém.

V závere tejto kapitoly poznamenávajú autori, že stoická logika taktiež neobsahuje jednotný význam pojmu príroda. Príroda je tu práve tak prírodou objektov, ako aj myslia-cého subjektu. Keďže však prírodou objektu možno len subjektívne určiť, závisí táto od prírody subjektu a môže sa ľubovoľne modifikovať v záujme subjektu.

Prácu Henricha a Marie Simonovej možno vcelku hodnotiť veľmi kladne a ako významný prínos k riešeniu problémov antickej filozofie z marxistického stanoviska. Dôsledným uplatňovaním metódy historického materializmu autori ukázali, že aj v tých oblastiach antickej filozofie, kde je už pôda akoby udupaná, možno prísť k novým a zavše prekvapujúcim výsledkom. Osobitne treba vyzdvihnúť ich výklad stoeckej filozofie z hľadiska jej historického vývoja a z toho vyplývajúcich zmien, ktoré bola stoická filozofia nútená urobiť pri zmene svojej funkcie v gréckej spoločnosti. Rovnako možno súhlasiť aj s dôkazmi autorov (na viacerých miestach na to dôrazne upozorňujú), že stoa nepredstavuje ucelený filozofický systém. Tvrdiť to však s absolútnou istotou nemožno pre kusosť a troskovitosť materiálu, ktorý máme o stoeckej filozofii. Presvedčivo ďalej dokázali, že stoický pojem fyzis je prázdny, bez špecifického obsahu.

Avšak v niektorých jednotlivostiach bude asi sotva možné s autormi súhlasiť. Predovšetkým dotykové body s predsokratovskými filozofickými systémami sú u stoikov v niektorých častiach ich filozofie oveľa silnejšie, než to autori priznávajú. Tak napr., že je

stoická fyzika iba doplnením a spresnením Herakleitovej fyziky, nemožno vôbec pochybovať. Ba dokonca aj v oblasti etiky sa stoa odvolávala a iste právom na Herakleita. Je známe, že to boli práve stoici, ktorí písali obsiahle komentáre k Herakleitovmu filozofickému dielu, a z nich na prvom mieste Zenonov nástupca v škole Kleantes z Assu. Ba už o Zenonovi je známe, že sa dobre oboznámil s Herakleitovou filozofiou. Toto nie je však izolovaný zjav. Pozorujeme ho nielen u Epikura, ktorého základ fyziky tvorí taktiež predsokratovský filozofický systém, a to atomizmus Demokritov, ale aj v literatúre tohto obdobia, v tzv. hnutí klasicistov, ktorí hlásali návrat ku klasickým vzorom gréckej literatúry z 5. stor. pr. n. l. Tento zjav by si však bol žiadal bližšie vysvetlenie. Nie celkom správneho ocenenia sa dostáva aj stoickej logike. Zásadne nemožno súhlasiť s názorom autorov na Anaxagorov dualizmus ducha a hmoty (str. 45). Anaxagorove výpovede o nús (rozum) nie sú totiž také jednoznačné, aby sa mohlo s istotou hovoriť o jeho dualizme. Na jednom mieste totiž Anaxagoras výslovne hovorí, že „nús je najľahší zo všetkých vecí a najčistejší“.

V zozname odbornej literatúry pripojenom na konci knihy, v ktorom sa uvádzajú aj diela klasikov marxizmus-leninizmu, ako aj sovietske odborné práce, postrádame známe Alexandrovove *Dejiny filozofie*. Pri tejto práci prekvapuje, čo je neobvyklé pri známej dôkladnosti nemeckých prác v citovaní literatúry, že sa niektoré diela (napr. Gercke, Überweg) uvádzajú v staršom vydaní. Podobne citujú autori aj zlomky predsokratovských filozofov ešte podľa Diels-Kranzovho 4. vyd. z roku 1922, hoci roku 1953 vyšlo dokonca už 6. vydanie s významnými doplnkami.

Záverom treba ešte zdôrazniť, že práca je dobrou ukážkou, ako sa dôsledným rozborom materiálu s prizeraním na politické a ekonomické skutočnosti doby bez prílišného citovania klasikov marxizmu-leninizmu jasne a nenútené uplatňujú tézy historického materializmu.

J. Špaňár

EPIKTETOS, ROZPRÁVY — RUKOJEŤ. Sbirka prekladu z latinu a rečtiny, sv. I. Praha, ČSAV 1957. Strán 312, cena viaz. 25,50 Kčs.

Epiktetos patrí medzi najvýraznejších predstaviteľov rímskeho stoicizmu. O jeho živote vieme pomerne málo. Do Ríma sa dostal ako otrok. Po prepustení na slobodu sa venoval úplne filozofii. Keď bol za Domiciána spolu s inými filozofmi vypovedaný z Ríma, usadil sa v Nikopole (v terajšom Albánsku), kde si založil svoju vlastnú filozofickú školu. Tu aj pravdepodobne zomrel roku 138 n. l.

Epiktetos nebol literárne činný. Jeho filozofiu poznáme zo zápiskov, ktoré si dost verne robil z jeho prednášok jeden z jeho čitateľov Flavius Arrianus z Nikomédie. Z pôvodných ôsmich kníh *Rozpráv (Diatribai)* zachovali sa nám len štyri, ďalej stručný Arianov výťah z Epiktetových výkladov tzv. *Rukoväť (Encheiridion)* a konečne značný počet zlomkov z rozpráv. Epiktetove rozpravy boli zväštným druhom populárneho výkladu. Bola to tzv. diatriba (prvá ju používali kynici vo svojich výkladoch), filozofická rozprava poprepletaná rozličnými anekdotami, citátmi z básnikov, najmä však častými dialógmi.

Epiktetos bol pôvodne kynikom a aj po svojom prechode k stoickej filozofii menuje kynika ako ideálneho filozofa. V stoicizme sa priklonil k starej stoe. V súhlase so stoickou filozofiou aj Epiktetos rozdeľuje filozofiu na tri časti: logiku, fyziku a etiku. Ale rovnako logika, ako aj fyzika má uňho len podradný význam. Logika je mu len vstupnou bránou k vlastnému jadrú filozofie, etike. Podobne aj fyzika mu slúži iba na odôvodňovanie etických zásad. Preto ani jej problémy nerozvíjal, ale ju jednoducho prevzal od zakladateľov stoicizmu Zenona a Chrysippa. V určitom zmysle sa však vo fyzike odchyľuje od starej stoy, a to v tom, že pomer medzi bohom a svetom nechápe tak prísne panteisticky, ale sa dostáva až na prah teizmu.

Etika, jadro Epiktetovej filozofie, je mu učením o mravnom konaní, najmä o mravnej sebakývchove. Epiktetos nehovorí v nej mnoho o cnosti. Východiskom je mu rozdiel medzi tým, čo je a čo nie je v ľudskej moci. V ľudskej moci je celý náš duševný život. Na tento kladie preto Epiktetos dôraz. Naproti tomu veci, ktoré nie sú v našej moci, ako náš majetok, zdravie, život a pod., pokladá Epiktetos za ľahostajné. Preto podľa Epikteta šťastím človeka